

А.К. Таусоғарова^{1*} Ж.А. Әлішева¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: ayauzhan1971@gmail.com

ФОНОГРАММА МӘТІНДЕРІ СОТ-ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ САРАПТАМА НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Аннотация. Мақала тіл білімі мен заңгерлік салалар тоғысындағы мәселелер шешіміне арналады. Нақты айтқанда, мақалада сот процесінде көрініс беретін тіл бірліктері арасындағы омонимиялық құбылыстарға байланысты күдікті тұлғаның ауызша сөзінің нақты семантикасын ажырату туралы мәселе шешімінде фонограммаларға жүргізілген лингвистикалық сараптама тәжірибесі баяндалады. PRAAT компьютерлік бағдарламасын субъект сөзінің интонациялық контурларын анықтауда қолданылу барысы сипатталады және қойылған мәселе шешіміндегі сенімділік деңгейі бағаланады. Субъектінің дыбыстық құрамы, яғни формасы бірдей, алайда интонацияның қойылуы, дауыстың қарқындылығы, созылыңқылығы сияқты просодиялық кешеннің ерекшелігіне қарай әртүрлі мағыналарды білдіру мүмкіндігіне ие сөзінің семантикасына байланысты объективті қорытынды жасау үшін оның барлық сөйлеу актілері зерттеу нысанында қарастырылады. Осы орайда фонограмма мәтіндерінің лингвистикалық сараптамасында тікелей адресант (сөйлеуші субъект), адресат (тыңдаушы) сөздерін және олардың өзара қарым-қатынасының сипатын (стилі), сөйлеу жағдаятын, коммуниканттардың (адресант және адресат) стратегиялары мен сөйлеу тактикаларын зерттеуге бағытталатын лингвопрагматикалық талдау әдісі қолданылды. Мақала тіл теориясындағы ғылыми тұжырымдардың сот-лингвистикалық сараптама саласындағы маңыздылығын көрсетеді.

Тірек сөздер: сот-лингвистикалық сараптама, фонограмма мәтіні, омофон синтаксистік конструкциялар, PRAAT компьютерлік бағдарламасы, лингвопрагматикалық талдау.

А.К. Таусоғарова^{*1}, Ж.А. Алишева¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: ayauzhan1971@gmail.com

ТЕКСТЫ ФОНОГРАММ КАК ОБЪЕКТ СУДЕБНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Аннотация. Статья посвящена решению проблем на стыке языкознания и юридической сферы. В частности, в статье излагается опыт лингвистической экспертизы фонограмм в решении вопроса о различении специфической семантики устной речи подозрительного лица в связи с омонимическими явлениями между языковыми единицами, проявляющимися в судебном процессе. Описывается процесс применения компьютерной программы PRAAT при определении интонационных контуров слова субъекта и оценивается уровень достоверности в решении поставленной задачи. Для того чтобы сделать объективный вывод о семантике речи субъекта, имеющей одинаковый звуковой состав, т. е. одинаковую форму, но обладающую способностью выражать разные значения в зависимости от особенностей просодического комплекса, таких как интонация, голос интенсивность, продолжительность, все его речевые акты становятся предметом исследования. В этой связи в лингвистической экспертизе текстов фонограмм применен метод лингвопрагматического анализа, который направлен на изучение слов непосредственного адресанта (говорящего субъекта), адресата (слушателя) и характера (стиля) их взаимодействия, речевой ситуации, стратегий и тактики речи коммуникантов (адресанта и адресата). Статья подчеркивает важность научных выводов в теории языка в области криминалистической экспертизы.

Ключевые слова: судебно-лингвистическая экспертиза, текст фонограммы, омофонные синтаксические конструкции, компьютерная программа PRAAT, лингвопрагматический анализ

А.К. Taussoğarova^{*1}, Zh.A. Alisheva¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: ayauzhan1971@gmail.com

PHONOGRAM TEXTS AS AN OBJECT OF FORENSIC LINGUISTIC EXAMINATION

Abstract. The present paper is dedicated to solving problems at the intersection of linguistics and the legal sphere. In particular, the study presents the experience of linguistic expertise of phonograms in solving the issue of distinguishing the specific semantics of the oral speech of a suspicious person in connection with homonymic phenomena between linguistic units manifested in the judicial process. The process of using the PRAAT computer program to determine the intonation contours of a subject's word is described and the level of reliability in solving the task is assessed. To make an objective conclusion about the semantics of the subject's speech, which has the same sound composition, i.e. the same form, but can express different

meanings depending on the features of the prosodic complex, such as intonation, voice intensity, duration, all his speech acts become the subject of research. In this regard, in the linguistic examination of phonogram texts, the method of linguopragmatic analysis is applied, which is aimed at studying the words of the direct addressee (speaking subject), the addressee (listener) and the nature (style) of their interaction, the speech situation, strategies, and tactics of the speech of communicants (addressee and addressee). The paper emphasizes the importance of scientific conclusions in the theory of language in the field of forensic examination.

Keywords: Forensic-linguistic examination, phonogram text, homophone syntactic constructions, PRAAT computer program, linguo-pragmatic analysis.

Кіріспе

Қазіргі сот істерінде қылмыстың болғанын немесе жоспарланғанын дәлелдеуде, я қылмыс субъектісін анықтауда тұрмыстық диктофон, ұялы телефон, видеобейнекамера сияқты оперативті-техникалық сандық (цифрлық) дыбысжазба құралдарына басылған (тіркелген) фонограмма, сонымен қатар оның сөзбе-сөз мәтіндеріне басқа сала мамандарымен бірге филологтардың қатысуымен жүргізілетін фоноскопиялық сараптамалар маңызды рөл атқарады. Сандық дыбысжазба құралдарына басылған фонограмма сол сот ісінің шешіміне қойылған мәселеге сәйкес зерттеледі. Әдетте, дыбысжазбаға басылған ауызша сөйлеуді, яғни фонограмманы сараптау түрінде анықталатын фоноскопиялық сараптама міндетіне келесі мәселелер қойылатыны осы сала бойынша зерттеулерде мына түрде көрсетіледі:

фонограммаға басылған ақпараттың мазмұнын қасақана өзгерту я жасанды түрде бұрмалау деректерін анықтау;

тұлғаның дауысы мен сөйлеу ерекшеліктеріне қарай оның жеке басын дереккөз нұсқа мен үлгі нұсқаларды өзара салыстыру арқылы сәйкестендіру я айқындау;

дыбыс жазу үдерісінде немесе дыбыс жазылғаннан кейін оның мазмұнын бұрмалау, өзгерту, кейбір бөліктерін өшіру, монтаж т.б. белгілерінің бар / жоғын табу, яғни сот ісінде дереккөз ретінде алынып отырған фонограмманың түпнұсқалығын, жарамдылығын, шынайылығын бағалау (Галяшина, 2014: 18).

Фонограмманың түпнұсқалығы (бастапқы түпнұсқа дыбысжазбаның өзгеріске ұшырауы, қайсыбір бөліктерінің алынып тастауы, мәтіннің түрлі құрамалардан біріктірілуі т.б. тұрғысындағы монтаж жасалған жағдайда) оның мазмұндық тұтастығына я диалог, полилог композициясы элементтерінің логика-семантикалық байланысының бұзылу деректеріне филолог-маман я филолог-сарапшы тарапынан жүргізілетін зерттеу нәтижесінде анықтала алады. Бұдан бөлек жедел-ізвестіру қызметі субъектілерінің әрекеті барысында алынған фонограммалар мазмұнын зерттеу орын алған қылмыстар, іс жүзінде болып жатқан қылмыстар я жоспарланған қылмыстар туралы нақты ақпараттарға қол жеткізуде маңызды болып табылады. Жалпы фонограммалар бойынша филолог-маман я филолог-сарапшы шешіміне заңгерлік сала мамандары тарапынан қойылатын сұрақтар мен міндеттер қылмыстық істің сипатына қарай сан алуан деп айтуға болады. Басым жағдайларда жедел-ізвестіру қызметі тарапынан күдікті субъектілердің қылмысқа қатыстылығын анықтауда олардың өзара диалог/полилогтарының жасырын жазылған фонограммасы (дыбыстық жазбасы) фоноскопиялық сараптама нысанында қарастырылады.

Сонымен қатар сот процесінде тіл бірліктері арасындағы омонимиялық құбылыстарға байланысты тұлғаның ауызша сөзінің нақты семантикасын ажырату мәселесі шешімінде фонограммалар лингвист-маман зерттеуінің нысанына (сараптамасына) айналып, сот сараптамасы және тіл білімінің фонетика, фонология салалары тоғысуының тағы бір факторы болатынын көреміз. Мысалы, лингвист-маман зерттеуіне ұсынылған «№№1-8 фонограммалардағы «Х-тің «қара джиіп, атып тастағам мен..... соны», сөзінде өзінің әрекетін әшкерелейтін, атқанын мойындайтын белгілер бар ма?» сұрағы дыбыстық құрамы, яғни формасы бірдей, алайда интонацияның қойылуы, дауыстың қарқындылығы, созылықлығы сияқты просодиялық кешеннің ерекшелігіне қарай әртүрлі мағыналарды білдіру мүмкіндігіне байланысты туындаған. Қараңыз: 1) 'Қара джиіпті атып тастаған – мен' (іс-әрекеттің субъектісін білдіру мүмкіндігі); 2) 'Қара джиіпті атып тастағанмен' (әңгіменің атып тасталған қара джиіппен байланысты екенін білдіруі мүмкіндігі).

Бұл жоғарыда көрсетілген мәселелер қазақ тіл білімі теориясының қолданбалы ғылым болып табылатын сот-лингвистикалық сараптама саласында басшылыққа алынуын тікелей керек етеді.

Осы орайда мақалада тіл теориясы тұжырымдарының сот-лингвистикалық сараптама мәселелері шешімінде практикалық тұрғыда пайдаланылу тәжірибесін талдау **мақсаты** көзделеді. Яғни, мақалада қарастырылатын мәселелер тіл теориясының сот саласы мәселелері шешіміндегі **практикалық өзектілігін** танытумен қатар, өзіне тән дербес ғылыми идеяларға ие сот-лингвистикалық сараптаманың қазақстандық ғылым кеңістігіндегі теориясының қалыптасуына өзіндік үлес қосатыны сөзсіз.

Материал және әдістер

Ғылыми мақалаға сот ісінде лингвист-мамандардың сараптамасын қажет еткен даулы фонограмма мәтіні зерттеу материалы санатында қарастырылды. Сот-лингвистикалық сараптама саласында омофондарға байланысты туындайтын даулы мәселелер шешімі бойынша зерттеу жүргізуде фонетика, фонология ғылымы салаларындағы интонациялық супрасегментті компоненттер – просодика, ритмикалық екпін, акценттеу, интенсивтілік (дауыс қарқындылығы), тонның жоғарылауы және созылыңқылығы я ұзақтығына байланысты ғылыми-теориялық зерттеулер басшылыққа алынды. Даулы фразаның интонациялық контурларын анықтауда PRAAT компьютерлік бағдарламасы қолданылды. Сонымен қатар тілдік бірліктер мағынасын анықтауда лексика-семантикалық, грамматика-семантикалық талдау, контекстуалдық талдау, сонымен қатар коммуникант субъектілердің сөйленістер сөздері мен синтаксистік конструкциялардың семантикасы мен қызметін анықтау үшін коммуникативтік-функционалдық және лингвопрагматикалық талдау қолданылды.

Әдебиетке шолу

Мақалада қарастырылатын мәселелер тіл және заң салаларының тоғысындағы ғылыми еңбектердің, сонымен қатар тіл білімінің фонетика, фонология, лингвопрагматика, лингвистикалық философия, сөйлеу актілерінің теориясы, функционалды синтаксис т.б. салалар бойынша ғылыми зерттеулердің басшылыққа алынуын қажет етеді. Осы орайда Ю.Д. Апресян Н.Д. Арутюнова, Е.И. Галяшина, В.Г. Гак, В.М. Глушак, З. М. Базарбаева, Ә.Жунісбек, А. Мустайоки, Т.М. Рогожникова, Э.А. Салихова, В.Фромкин, Р. Родман, Н.Хайамс т.б. зерттеушілердің ғылыми еңбектері мақалада қарастырылды.

Нәтижелер және талқылау

«Бір ғана тілдік формадағы синтаксистік конструкцияның екі немесе одан да көп мағынаны білдіруі» (Гак, 1998: 121) деп анықталатын ассиметрия (омофон, омонимия) құбылысы ерекше коммуникативтік стратегияға (ішкі пиғылын жасыру мақсатында ойды бұрмалау үшін бір тілдік форманы интонациялық жағынан өзгеріске түсіру) бағытталған сөйлеуді түпнұсқа мағынасында дұрыс түсініп, қабылдауға қиындық тудырады. Мұндай интонациялық жағынан қасақана бұрмалауға ұшыраған сөйленістер Ю.Д. Апресян анықтағандай, тұлғаның тілді білу туралы келесі өлшемінің жүзеге асуына кедергі келтіреді: «берілген сөйленістің мәнісін дәл түсіну, сондай-ақ сырттай әртүрлі синономиялық және сырттай өзара бірдей я сәйкес омонимиялық сөйленістерді ажыратуға (анализ) қабілеттілік» (Апресян, 1995: 9).

Дыбыстық құрамы, яғни формасы бірдей, алайда интонацияның қойылуы, дауыстың қарқындылығы, созылыңқылығы сияқты просодиялық кешеннің ерекшелігіне қарай әртүрлі мағыналарды білдіру мүмкіндігіне ие **X-тің «қара джип, атып тастағам мен..... соны» деген даулы** сөзін «мазмұнан формаға» бағытындағы функционалдық синтаксис ұстанымдарына сәйкес қарастыру қажеттілігі туындайды. Бұл орайда А. Мустайокидің «ассиметриялық синтаксистік конструкцияларды болмыспен (нақты коммуникативтік жағдаятпен) және прагматикалық факторлармен арақатынасында» қарастыру идеясы талдау нысаны болып отырған омофон синтаксистік конструкциялар пропозициясын дұрыс декодтауға мүмкіндік береді (Мустайоки, 2006).

Берілген сұрақтың жауабының объективтілігі **X-тің «Қара джип, атып тастағам мен..... соны»** деген сөзіне жасалатын кешенді лингвистикалық талдауға тікелей байланысты. Біріншіден, **X-тің «қара джип, атып тастағам мен..... соны»**, деген сөзінің құрамындағы **атып тастағам мен.....** тіркесі бірліктерінің өзара грамматикалық, синтаксистік байланысы анықталуы керек. Бұл орайда,

біріншіден, **«мен»** тілдік бірлігінің қарастырылып отырған фразандағы функциясына, қазақ тіліндегі барлық лексика-грамматикалық ерекшеліктеріне, жалпы семантикасына талдау жасалады;

екіншіден, даулы фраздағы тілдік бірліктің берілген контекстегі семантикасы мен грамматика-синтаксистік функциясын, сөйлеу мақсатын ажырату үшін просодиялық (грек. *prosodia* – екпін, сөйлеу әуезін, екпін, тембр т.с.с.) талдауды қажет етіледі. Бұл мәселе шешімінде PRAAT компьютерлік бағдарламасы қолданылды.

Х-тің «қара джип, атып тастағам мен..... соны» деген сөзінің құрамындағы **мен** тілдік бірлігі қазақ тілінде **омонимиялық** (омофон) сипатқа ие. Яғни дыбыстық құрамы, жазылуы бірдей, алайда әртүрлі лексика-грамматикалық мағынаға ие **мен** тілдік бірлігі әрі толық мағыналы лексикалық бірлік (есімдік, зат есімнің орнына жұмсалатын, дейксистік қызмет атқаратын бірлік), әрі түрлі грамматикалық мағыналарға ие жалғау және шылау қызметінде көріне алады.

Қараңыз:

1) Толық мағыналы лексикалық бірлік – **мен** жіктеу есімдігі ретінде сөйлемде іс-әрекеттің иесін (агенті) білдіреді және сөйлемнің басында тұрады: **Мен** осында жұмыс істеймін.

2) Сөйлеудің актуалды мүшеленуі теориясына сәйкес сөйлеу жағдаятындағы хабардың маңыздылығына қарай оған акцент беру үшін **мен** жіктеу есімдігі сөйленістің соңында айтылуы мүмкін немесе ерекше дауыс екпіні түсіріліп, одан кейін кідіріс жасалуы мүмкін. Мысалы:

– Терезені сындырған кім ?

– **Мен** ... сындырдым терезені немесе Терзені сындырған – **мен**.

Бұл жағдайдағы сөйлеу ағынында **мен** жіктеу есімдігі өзінің алдындағы сөзбен бір ритмикалық топта тізбектесе, ұласымды түрде айтыла алмайды, олардың арасында **пауза** (кідіріс) қажет етіледі.

3) **Мен** тілдік бірлігі **көмектес септігінің жалғауы** ретінде іс-амалдың құралы мен тәсілін (Ағашты **арамен** кесті), мекені мен мезгілін (Түнімен жүрді), ортақтасу, бірлесу (Асқар**мен** бірге келді), астасу, ұштасу (Бір шаруа**мен** жүрміз; Барлығы оның айтқаны**мен** жасалды).

4) **Мен** тілдік бірлігі қазақ тілінде жалғаулық шылау немесе жалғаулық ретінде сөз бен сөзді, сөйлем мен сөйлемді салаластыра (тең дәрежеде) байланыстырады. Мысалы: Күн мен түн т.б.

5) **Мен** тілдік бірлігі қазақ тілінде қарсылықты бағыныңқы құрмалас сабақтас сөйлем құрамында келіп, сөйлемнің басыңқы сыңарында айтылатын ойға қарсылықты мағынаны тудырады. Мысалы: Дәрісті тыңдаған**мен**, ешнәрсе түсінбедім.

6) Көмектес септігінің жалғауы ретінде **мен** тілдік бірлігі **«байланысты»** көмекші сөзімен тіркесіп, іс-әрекеттің мәнісін, себебін, әңгіменің не жайында екенін түсіндіруде қолданылады. Мысалы, бала тәрбиесімен айналысуына байланысты / ... айналысқанмен байланысты; кешегі айтқан**мен** байланысты Бүгінгі әңгімеміз жұқпалы аурулардың қалай таралғаны **мен байланысты**.

7) Қазақ тіліндегі **мен** сөзі жеке адамды я субъектіні білдіруіне байланысты тілдің лексикология қабатына тән лексикалық бірлік ретінде танылады. Сонымен қатар **мен** морфологиялық қабатына тән грамматикалық бірлік ретінде бірнеше қызметтерде көріне алады: осы уақытта зат есімге жалғанып, қимылдың жүзеге асырылу құралын (арамен кесті, жеңіл көлікпен келді) -мен (бен, пен, менен, бенен, пенен) грамматикалық мағынаға ие бірлік. Яғни, мен тілдік бірлігі – дейкис, яғни субъектіні белгілеуші лексикалық бірлік әрі грамматикалық мағынаға ие морфема болғанымен, сөйлеу ағынында бірдей дыбысталуына орай омофон әрі жазылуда дыбыстық құрамы бірдей омограф болып табылады.

Жоғарыда келтірілген деректер қазақ тіліндегі **мен** тілдік бірлігінің лексикалық толық мағыналы сөз түрінде қызмет етуі, сондай-ақ сөз бен сөзді байланыстыратын жалғаулық, және де көмекші сөздермен тіркес құрайтын септеулік шылау ретінде грамматикалық бірлік бола алатыны оның көп функционалды, көп семантикалы екенін көрсетеді. Оның бұл қасиеттері индивидуалды сөйлеу ағынында дыбыс жігінің немесе паузаның қойылу жағдайлары оны омограф (сөздердің бірдей жазылуы және бірдей айтылуы) ретінде танытады. Сөйлеу ағынындағы **мен** тілдік бірлігінің лексикалық толық мағыналы сөз я морфологиялық белгілерге ие грамматикалық бірлік түрінде қолданылып тұрғанын ажыратуда сөздердің жігін білу және паузаны дұрыс қою маңызды. «Расында, дыбыс жігінің дұрыс қойылмауы сөздердің формасын өзгертіп жібереді» деп, мына мысал негізінде ойын дәйектейді: «Баспалдақпен төмен түсіп келе жатқан екі жасар бала анасының «hold on (күте тұр)» дегенін естіп, сөздердің жігін ажырата алмағандықтан «I am holding on (Мен тығылып жатырмын)», – деп жауап берген» (Фромкин В., Родман Р., Хайамс Н., 2018: 184) .

Маман зерттеуіне ұсынылған **X-тің «қара джип, атып тастағам мен..... соны»** деген даулы сөзіндегі **мен** тілдік бірлігінің сөйлеу ағынындағы интонациясы іс-әрекетті жасаушы субъектіні – қимылдың иесін білдірмейді. Нақты айтқанда, омонимиялық қасиетке ие әрі көп функционалды **мен** тілдік бірлігі даулы фразада жоғарыда көрсетілген көптеген функцияларының ішіндегі ең соңғысына, 6-сына сәйкес қолданылған.

Себебі, 1) **X-тің «қара джип, атып тастағам мен..... соны»** деген даулы сөзі қойылған сұраққа жауап ретінде айтылған. Сонда қарастырылып отырған даулы фразаның мәнісі (смысл) **X-ке қойылған сұрақпен, яғни алдыңғы мәнмәтінмен (контекстпен) логика-семантикалық байланыста анықталады. Ал X-ке У тарапынан келесі түрдегі сұрақ қойылған:**

1- Кесте – Көмектес септігінің жалғауы ретіндегі мен тілдік бірлігінің қызметі

Көмектес септігінің жалғауы ретіндегі мен тілдік бірлігі іс-әрекеттің мәнісін, себебін, әңгіменің не жайында екенін түсіндіруде етістіктің есімше формасынан кейін жалғанып, «байланысты» көмекші сөзімен тіркесіп, қолданылады.	
САЛЫСТЫРЫҢЫЗ:	
Маман зерттеуіне ұсынылған спонтанды даулы фразаларда	Күнделікті өмірлік жағдайлардағы спонтанды диалогтерден алынған мысалдарда
У– <i>Что там?</i> Х– (С. Муратхан)«Қара «Джип», <u>атып тастағаммен....., соны»</u>	У– <i>Не шаруамен жүрсің?</i> Х– <u>Кешегі айтқанмен?</u> (Кешегі айтқан шаруамен)

Фонограмма мәтінінде даулы фраза У және Х субъектілердің диалогі барысында айтылған:

У– *Что там?*

X-тің жауабы: «Қара «Джип», атып тастағам мен....., соны»

Мұндағы У-тің «Что там?» сұрағының мәнісі «тергеуден» шыққан Х-тен о жерде не болғанын, не туралы сұралғанын білу мақсатын көздеген. Х-тің **«қара джип, атып тастағам мен..... соны»** деген спонтанды (дайындықсыз, аяқ астынан айтылған) даулы жауабының мәнісі «тергеудегі» әңгіменің не жайында екенін білдіретін сияқты көрінеді: «Қара джиппен байланысты, нақты айтқанда, атып тастаған қара джиппен байланысты, соны сұрады».

Маман зерттеуіне ұсынылған **X-тің «қара джип, атып тастағам мен..... соны»** деген даулы сөзінің контекстегі семантикасы мен грамматика-синтаксистік функциясын, сөйлеу мақсатын ажырату үшін оның просодикалық супрасегментті элементтерін талдауда келесі фонетикалық ұғымдар басшылыққа алынады:

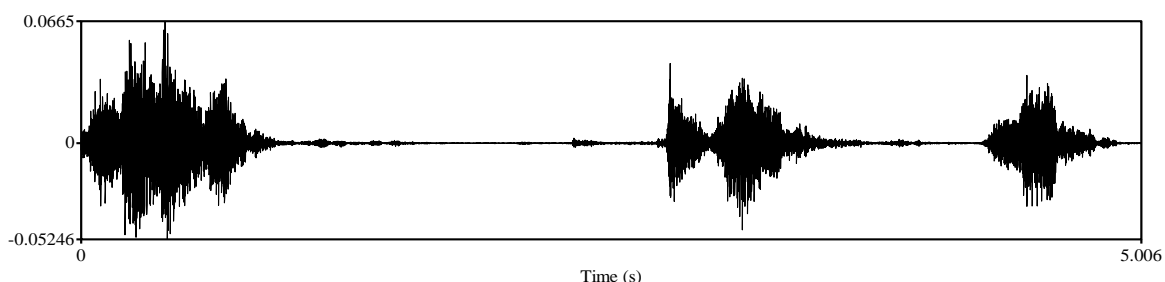
Пауза – тіл дыбыстарының жүйесі мен қызметін зерттейтін фонетика және сөйлеудің интонациялық ерекшеліктерін зерттейтін просодия (грек тілінен аударғанда екпін мағынасында) салаларындағы маңызды ұғымдардың бірі. Зерттеушілер паузаны «сөйлеу ағынындағы кідіріс», «сөйлеу үдерісіндегі дыбыстық үзіліс» (Жүнісбеков, 2009: 27) ретінде анықтай отырып, оның басты лингвистикалық қызметі «біртұтас сөйлеу ағынын фразаларға, синтагма, ритмикалық топ, сөздерге бөледі» (Орманханова, 2018: 109) деп көрсетеді. Бұл ретте паузаның сөйлеу үдерісінде «мағына ажыратушылық» құрал ретінде қолданылатыны, яғни сөйлеу үдерісінде паузаның қойылу орнына қарай айтылған сөйлемнің мағынасы, мазмұны анықталатыны келесі мысалдар негізінде дәлелденген: *Балапан / торғай ұясында отыр деген сөйлем* («Балапан» деген жалғыз сөздің паузамен бөлінуінің арқасында) «Балапан торғайдың ұясында отыр» деген мағына берсе, ал *Балапан торғай / ұясында отыр* деген екінші сөйлемде қойылған пауза «Балапан торғай» және «ұясында отыр» түрінде екі ритмикалық топқа бөлген. Соның нәтижесінде бұл сөйлем «Торғайдың балапаны өз ұясында отыр» деген мағына беріп тұр (Базарбаева, 2009: 41). Мұнда формасы жағынан бірдей сөйленістердің мағыналық айырмашылықтары тікелей паузаның қойылуына байланысты анықталатынын түсінеміз.

Интонацияның «сөйлеу тізбегіндегі жекелеген элементтерді ерекше бөліп көрсету» қызметін атқаратын компонентінің бірі – оның **интенсивтілігі (қарқынды айтылуы)**. Сөйлеу ағынында бір сөзді немесе сөздер тізбегін ерекше екпін түсіріп акценттеу қажеттілігі жағдайында ол қарқынды айтылады. Демек, дауыс қарқындылығы сөйлеу ағынындағы сөзді я сөз тізбегін акценттеуге қатысады.

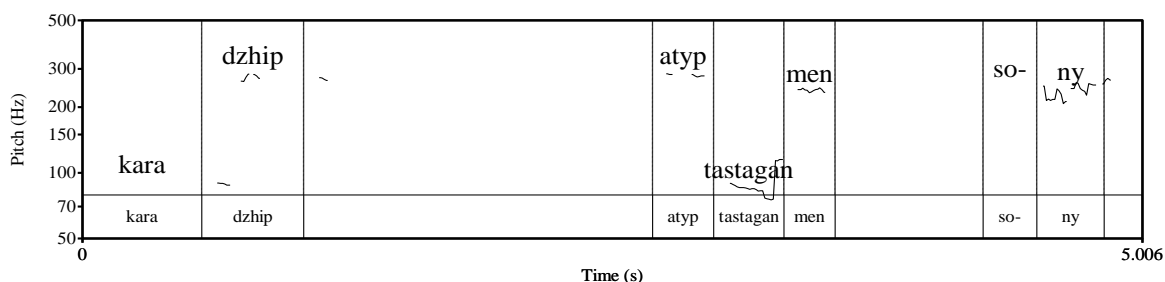
Ә.Жүнісбеков сөйлеу ағынында паузамен бөлінген сөз я сөздер тізбегін бір ырғаққа бағынған ритмикалық топ ретінде анықтайды. «Қазақ тіліндегі сөйлемдерді құрайтын сөздер ешбір өзгеріссіз, яғни әрқайсысы өз орнында тұрып-ақ өзара ритмикалық топтану арқылы түрлі мағынаға ие бола алады. Мысалы: *Ат / қора маңында жүр. Ат қора / маңында/ жүр.*

Бұл келтірілген мысалдардың біріншісінде жалғыз «Ат» деген сөз өз алдына ритмикалық екпінге ие болып, басқа сөздерден **паузамен** бөлінуінің арқасында сөйлемнің бастауышы, яғни қимыл субъектісі (субъект действия) болып, ал баяндауыш тобы ол субъектінің қимылы (жүр) мен ол қимылдың қай жерде (ат қора маңында) болғанын білдіріп тұр. Екінші мысалды (Ат қора маңында) деген ритмикалық топ «жүр» деген баяндауыштан пауза арқылы бөлініп тұрған кезде, қора маңында жүрген «ат» емес басқа «белгісіз біреу» деген ұғым туады. Ендеше қазақ тілінің сөйлемдеріндегі сөздердің ритмикалық топқа бөлінуінің сөйлемнің жалпы мағынасын ажыратудағы мәні зор. Сондықтан сөйлеу тіліндегі сөздерді мағынасына қарай ритмикалық топтарға дұрыс бөлу қандайда бір мағлұматтың дұрыс берілуінің шарты болса керек (Жүнісбеков, 2009: 38)» <https://emirsaba.org/tairibi-intonaciya-komponentterini-izmeti-mazmni-kirispe.html?page=4>

Сөйтіп, маман зерттеуіне ұсынылған **X-тің «қара джип, атып тастағам мен..... соны» деген** даулы сөзін жоғарыдағы фонетикалық концепцияларға сәйкес талдау үшін оның PRAAT компьютерлік бағдарламасы көмегімен интонациялық контурлары (1-сурет) мен осциллограммасы (2-сурет. *Осциллограмма* - визуальное изображение речевого сигнала, при котором по горизонтальной оси откладывается время, а по вертикальной — звуковое давление (амплитуда)) алынды:

1-Сурет. – X сөзінің PRAAT компьютерлік бағдарламасы көмегімен алынған интонациялық контурлары

2-Сурет. – X сөзінің PRAAT компьютерлік бағдарламасы көмегімен алынған интонациялық осциллограммасы

Көрсетілген жоғардағы 2-сурет – сөйленімнің осциллограммасы.

Тік сызықтар буындар арасындағы шекараларды көрсетіп тұр. Төменгі суреттегі көлденеңнен уақыт секундпен, ал тігінен логарифмдік шәкілдегі негізгі тон жиілігі герц арқылы берілген.

X-тің «қара джип, атып тастағам мен..... соны» деген даулы сөзінің PRAAT компьютерлік бағдарламасы көмегімен алынған интонациялық контурлары (1-сурет) мен осциллограммасы (2-сурет) бойынша:

Қара джип тіркесі – бір ритмикалық топқа кірген сөздер ретінде интонациялық комплекс құраған;

Атып тастағанмен тіркесі – бір ритмикалық топқа кірген сөздер ретінде интонациялық комплекс құраған;

Со-ны сөзі – өз алдына ритмикалық топ.

Сонымен қатар жоғарыдағы интонациялық контурға (1-сурет), осциллограммаға (2-сурет) қарағанда «Ат-ып таста-ғам-мен» ритмикалық тобындағы **«мен»** тілдік бірлігіне пауза, акценттелу, интенсивтену, тонның жоғарылауы мен ұзақтығы тән емес екенін көруге болады. PRAAT компьютерлік бағдарламасы көмегімен алынған интонациялық контурға (1-сурет), осциллограммаға (2-сурет) қарағанда **«мен»** тілдік бірлігі қазақ тілі заңдылығындағы синтагманың соңғы сөзіне я соңғы буынына (Кітапты ал-ма) түсетін **«ритмикалық екпінге»** ғана ие. Егер **мен** тілдік бірлігі басқа сөздерден **пауза** арқылы бөлініп, өз алдына дербес ритмикалық екпінге ие болған жағдайында қимыл субъектісін (субъект действия) көрсете алар еді. Зерттеліп отырған фразалық тіркестің просодиялық сипаттамасы **Х-тің** қимыл субъектісі емес екенін көрсетеді. Яғни **«мен»** тілдік бірлігі машинаны ату әрекетінің иесін емес, әңгіменің **«қара джиппен»** байланыстылығын және оның қай қара джиппен (атып тастағанмен / атып тастаған қара джиппен) байланысты екенін нақтылау функциясында көмектес септігінің жалғауы формасында қолданылған.

Алайда PRAAT компьютерлік бағдарламасы көмегімен алынған интонациялық контур (1-сурет), осциллограмма (2-сурет) бойынша алынған мәліметтерді объективті жауап ретінде қарастыра алмаймыз. Өйткені PRAAT компьютерлік бағдарламасының сөйлеу үдерісіндегі интонацияның психо-эмоционалдық күймен байланысты өзгерістерін өңдеуге бағытталмағанын ескеруіміз керек. Сонымен қатар зерттеушілер тарапынан көрсетілетін ойдан шығарылған паузалар туралы мәселе де естен шығарылмауы керек: «Сөйлеу интонациясындағы паузаны кейбір акустикалық компоненттермен шатастыруға болмайды, олар алдамшы пауза (кідірістер) деп аталады. Мұндай алдамшы пауза санатына мыналар жатады: әуендік контурдың сынуы, тонның өзгеруі, талданатын сегменттердің буындарындағы ұзақтық пен қарқындылық мәндерінің күрт өзгеруі» (Жүнісбеков, 2009: 41).

Демек, бұл жағдайда фонограммадағы сөйленістің жоғарыдағы просодиялық талдауы **Х-тің «қара джип, атып тастағам мен.... соны»** деген сөзінің пропозициясы (мәнісі – сөйлеу мазмұнындағы объективті және субъективті компоненттер), қандай мағынада айтылғаны туралы объективті тұжырым жасауға мүмкіндік береді деуге келмейді. Өйткені **Х-тің «қара джип, атып тастағам мен.... соны»** деген сөзінің дыбысталу үдерісінде ойдың бұрмалануына, зерттеушілер көрсетуіндегі «алдамшы (жалған) кідіріс» т.б. жол берілуі мүмкін. Бұл жағдайда **Х-тің сөздерінің мәнісін фонограммадағы полилогтар мен диалог үдерісіндегі** контекст тұтастығында қарастыру қажеттігі туындайды.

Сондай-ақ, мұндай фонограмма мәтіндерінің лингвистикалық сараптамасы тікелей адресант (сөйлеуші субъект), адресат (тыңдаушы) сөздерін және олардың өзара қарым-қатынасының сипатын (стилі), сөйлеу жағдаятын, коммуниканттардың (адресант және адресат) стратегиялары мен сөйлеу тактикаларын зерттеуге бағытталатын лингвопрагматикалық талдау әдісінің көмегімен жүзеге асырылады. Бұл орайда күдікті **Х-тің** басқа субъектілермен өзара әңгімесінің фонограммасынан олардың көліктерге оқ ату дерегі түсіп қалған бейнедыбысжазбаны көрсеткенге дейін «қара джиптің атылғаны» туралы мәліметті білгені я білмегенін анықтауға бағытталған психология-филологиялық кешенді сараптама қажет етіліп, осы орайдағы филолог зерттеуі бірізді жүргізіледі:

➤ Күдіктілердің өзара сөз алмасуларынан тұратын полилогты біртұтас мәтін, біртұтас сөйлеу туындысы немесе макромәтін ретінде қарастырып, онымен тікелей логика-семантикалық байланыстағы мағыналық бөліктерінің, яғни миромәтіндердің мазмұны, микротемалар семантикасы т.б. макромәтін тұтастығында бағалануы керек. Өйткені «мәтінді құрайтын барлық тіл деңгейлерінің тілдік құралдары, олардың қолданылу тәсілдері мен амалдары, және оның жекелеген компоненттері мәтін композициясымен өзара тығыз байланысты» (Рогожникова Т.М., Салихова Э.А. 2019: 32).

➤ Күдікті субъектілер сөздерінің семантикасы, тілдік бірліктердің грамматикалық формалары бойынша лингвистикалық талдау жүргізілуі керек. Мысалы, күдікті субъекті **Х-тің «–Өтіп бара жатып перЕді зой, на..й; –И б..дь анау атқан несі көрінбеЙді н..х, қайдан атылғанышы; .... –Просто анау п...з б..дь н..й тура н..х. Менім «Камазым» алдына келіп тоқтап тұрғаны. ... –**

Анау жерде машина көрген жоқпын вообще. Перекрестікте машиналар көріне ме?; – Площадьға кірЕміз зой анау; – «Камаз» әрі қарап тұр, иә, мына жақ басында мен сендерге қарап тұрмын, иә?; – Сонда мен «Камаздың» үстінде тұрдым; – Бүйтіп келіп кірЕміз, сол кезде мына жақтан «Камаз» келЕді, дәл мына жанынан и машина тұрАды екен, видеоға сол жақтан түсіріп тұр-ау деймін» сөздерінде қолданылған етістіктің ауыспалы осы шақ формалары оның бейнежазбадағы көріністерді сипаттап тұрғанын білдіреді. Ал осы күдікті субъекті Х-тің «– Просто анау п...з б..дь н..й тура н..х. Менім «Камазым» алдына келіп тоқтап тұрFАНы. ... – Сонда мен «Камаздың» үстінде тұрДЫМ; Мынау жақ басында Рауль отырды» сөздеріндегі етістіктердің өткен шақ, бұрынғы өткен шақ формалары сол уақыттағы оқиға кезінде өзінің кеңістіктегі орнын еске түсіруде қолданылған, яғни Х-тің қылмыстық оқиға туралы білетінін көрсетеді.

➤ Күдікті субъектілер сөздеріне лингвопрагматикалық, психолингвистикалық талдау қажет етіледі. Филологиялық сараптамаға ұсынылған фонограмма мәтінінен «күдікті субъектінің қылмыстық оқиға туралы білген / білмегенін» анықтауда тілді «әрекет құралы» тұрғысынан қарастыратын лингвопрагматика саласының ғылыми ұстанымдарына сәйкес зерттеу маңызды. Себебі «нақты тілдік қарым-қатынаста коммуниканттар өз сөздерін тілдің фонетикалық, лексикалық және грамматикалық ережелеріне сәйкес рәсімдеп қана қоймай, сонымен қатар адресаттардың ниетіне, сол сәттегі коммуникативті жағдаяттарға қарай ыңғайластырады» (Глушак, 2010: 28). Зерттеуші көрсетуіндегі коммуникативтік жағдайларға ыңғайластыру «коммуникативтік мақсатқа қол жеткізуді көздейтін сөйлеуші субъектінің алдын ала жоспарланған және коммуникативтік акт үстінде жүзеге асырылатын сөйлеу әрекеттерінің кешені» (Шпомер 2013: 116) ретінде анықталатын сөйлеу стратегиясымен және оның жүзеге асуындағы тілдік амал-тәсілдері кешені болып табылатын сөйлеу тактикасымен тікелей байланыста табылады. Сөйтіп, сөйлеу стратегиясы адресанттың коммуникативтік мінез-құлқын анықтайды деуге болады. Мысалы, филологиялық сараптамаға ұсынылған фонограмма мәтініндегі Х-тің «Оқ атпасаң сотталып кетпейтін шығарсың» (№2 Фонограмма, 36-бет) деген жанама сөйлеу формасында берілген сөзінен оның коммуникативтік ниетіне байланысты бірнеше болжам жасауға болады: а) 'Х сол оқиға кезінде көлікке оқ атпағанын білдіргісі келді'; ә) 'Х сол оқиға кезінде көлікке оқ атқан, алайда оны жасырғысы келеді, сондықтан «мен ешқандай оқ атқан жоқпын»' түрінде тура (ашық айту) сөйлеу актісін емес, «Оқ атпасаң сотталып кетпейтін шығарсың» деп жанама сөйлеу актісінде жүзеге асырылып, оның өзі туралы я басқаларға қатысты айтылғаны нақтыланбаған жалпылама сөйлеу стратегиясын қолданған. Жалпы жанама сөйлеу актісінің қолданылу жағдайларын зерттеушілер мына тұрғыдан қарастырады: «Сөйлеуші субъект жанама сөйлеу актісін өз өтініш-тілектерін, сұрақтары мен ескертулерін сыпайы білдіру үшін немесе өзіне зиянды салдарынан сақтану мақсатында пайдалануы мүмкін» (Арутюнова, 1981: 262).

Жалпы субъектінің ниеті, ішкі пиғылы тікелей бақыланбайтын құбылыс болғандықтан, жоғарыдағы жағдайда субъектінің сол сөздерді айту үстіндегі ішкі күйінен хабар беруі мүмкін сыртқы бет-бейне, мінез-құлығындағы құбылыстары психолог-маманның зерттеулерімен ұштасуы қажет етіледі.

➤ Бастапқыда реалды сөйлеу, түсіну үрдістерін (процесс) «тілдегі адамды» зерттеуге бағытталған психолингвистиканың кейінгі «субъект сөзінде берілетін хабар сипаты коммуникация иелерінің күйімен байланысты қарастырылады» деген іргелі қағидалары тұрғысынан қарастыратын болсақ, Х-тің келесі сөздерінен оның ішкі күйін, нақты айтқанда өкініші туралы болжам жасауға болады: «– Просто анау п...з б..дь н..й тура н..х. Менім «Камазым» алдына келіп тоқтап тұрғаны». Нақты айтқанда, бұл сөздер Х-тің «атылған көліктің» өзінің «Камаз» машинасының алдына тоқтағанына наразылығын, оның тап солай тоқтамаған жағдайында қайғылы оқиғаның орын алмауы мүмкін екені туралы тілдік формада айтылмаған өкінішті күйіне байланысты болжам жасауға итермелейді.

➤ Күдікті субъекті сөзін зерттеуде «Практикалық (тұрмыстық немесе үйреншікті) тіл» философиясы: сөйлеу мазмұнындағы ақиқат / жалған» немесе «Сөйленістегі объективті шындықты анықтау» туралы Мур, Ноуэлл-Смит, Хеар, Вендлердің лингвистикалық философия ілімдеріне бағытталатын ғылыми тұжырымдар маңызды орын алады (Вендлер, 1985: 245).

Мысалы, Х-тің «Жоқ, бәрі шақал н..й, біреу атқан адам, бля, кім атты екен н..й? Айтпайды ма енді аттық н..й адамды қинамай, иә?» (№2, 36-бет) деген сөйленіс пропозициясынан

(сөйленістің жалпы мазмұнында қамтылған объективтілік пен субъективтіліктің бірлігі) осы сөйленіс мәнісінің қисынсыздығын я мәніс дұрыстығының бұзылғаны байқалып тұр. Сөйлемдегі объективті шындық – ‘көлікті біреу атқан’ және сөйлеуші көлікті атқан адамның өзі емес екенін «кім атты екен?» сұрағы арқылы білдіре отырып, сол уақытта келесі фразаларында оны жоққа шығарады: «Айтпайды ма енді аттық н..й адамды қинамай, иә?». ‘Көлікті атқанын (аттық н..й)’ мойындау мәні және ‘Сен аттың деп айтпайды енді қинамай’ деген кінә арта сөйлеу стратегиясы қамтылған сөйленісі ‘көлікті біреу атқан’ сөйленісіне пропозициясы жағынан қайшы келіп тұр. Бұл мәселенің объективті шешілуі үшін психология-криминалистік зерттеу қажет етіледі. Мысалы, жоғарыда қарастырылған Х. сөйленістерінің өз қылмысын жасыру үшін сақтанып я қасақана айтқанына криминалистік зерттеу нәтижелері объективті көз жеткізеді. Күдікті субъект қаруынан оқтың атылған / атылмағаны бойынша «верфикация», яғни шындыққа сәйкестігі криминалистік зерттеу арықылы анықталады. Егер верификация нәтижесінде Х-тің қаруынан оқ атылғаны анықталған жағдайда, онда ол «Оқ атпасаң сотталып кетпейтін шығарсың» (Фонограмма №2, 36-бет), «Жоқ, бәрі шақал н..й, біреу атқан адам, б..я, кім атты екен н..й? Айтпайды ма енді аттық н..й адамды қинамай, иә?» (Фонограмма №2, 36-бет) деген сөздерді өз қылмысын жасыру үшін айтуы мүмкін.

Жалпы жоғарыдағыдай даулы жағдайда полилогтағы коммуниканттар сөздерін лингвопрагматикалық жағынан салыстыра талдау күдікті субъектінің коммуникативтік тактикасын, коммуникативтік ниетін анықтауға мүмкіндік береді. Яғни, «нақты сөйлесу әрекеттестігі үдерісіндегі субъектілердің коммуникативтік ниетімен сәйкесе отырып, осы орайдағы коммуникативтік мақсатқа жету амалы» (Григорьева, 2007: 68) ретінде анықталатын коммуникативтік тактика күдікті субъектілердің ниетін білдіреді. Төмендегі кестеде Х және У субъектілердің сөздерінен олардың коммуникативтік тактикаларын көруге болады:

2-Кесте. – Х және У субъектілердің коммуникативтік тактикалары

	Х субъект (жанама сөйлеу әктісі)	У субъект (тікелей немесе тура сөйлеу әктісі)
	Х: Оқ атпасаң сотталып кетпейтін шығарсың...	У: Мен әйтеуір кісіні атқан жоқпын... бәрін, төрт магазин берді...үш-төрт сағат площадьта тұрдық та қайттық қой болды

Х. жанама сөйлеу әктісі арқылы «келешектегі жағымсыз я зиянды салдардан сақтану» коммуникативтік ниетін жүзеге асырған деуге болады: ‘Ол көлікті атқанын жасырғысы келеді, сол уақытта мен көлікті атқан жоқпын деп тікелей айтпайды’.

Күдікті субъект сөзінің полилог барысында айтылған сөздерінің семантикалық жағынан өзара қайшылықта құрылуы оның «көліктің атылғаны» туралы мәліметті білетінін жасыру ниетінен хабардар етеді. Бұл жағдайды аналитикалық философияның көрнекті өкілі Джордж Эдвард Мур есімімен байланысты «Мур парадоксы» қатарында қарастырылатын «іштей қарама-қайшылықты сөйленістер», «шындық шарты орындалмайтын немесе өзін-өзі жоққа шығаратын я иллюкутивтік күші жойылатын прагматикалық кемістікті сөйленістер» (Вендлер, 1985: 243) туралы зерттеулер негізінде тұжырымдауға болады.

3-Кесте. – Х субъектінің «іштей қарама-қайшылықты сөйленістері»

	«Иллюкутивтік күші жойылатын прагматикалық кемістікті сөйленістер» немесе «іштей қарама-қайшылықты сөйленістер»	
1	«Жоқ, көргенді көрдім деп айта бер, не болғанын солай айтыңдар как положено (Фонограмма №2, 31-бет):	«...балларға айт н..й, б..я мойындатса мойындамасын... маған айтсын 54-бет»
2	Сонда мен «Камаздың» үстінде тұрДЫМ	Ей мен даже... жаңа ұмытып қалыппын, жаңа айтып жатырмын да, «Камаздың» үстіне шыққанымды білмейді екенмін сол кезде нах Камера бәрі істеп тұр ғой жан-жаққа қарап көріп соны алып кетуге болады ғой»

Полилогқа қатысушы басқа субъектілерге қарағанда күдікті субъектінің оқиғадағы өзіне қарсы басты детальға байланысты нақтылау сұрағын қайталап қоюы:

X –*Ей, кім, Камазға қай жерде отырғаны бәрі көрініп тұр ғой, н...х*

....

M4 –*Еще атқан екі адам суреті де бар ... көздеп тұрған екі адам, как положено көр, көрініп тұр*

X –*Көрініп тұр ма не?*

M4 – *Иә*

X –*...кәдімгідей бортта ма?*

X сөзінен алынған бұл фразалар полилогқа қатысушы басқа субъектілерге қарағанда оның оқиға туралы әңгіменің әрі қарай жалғасуын қаламайды, нақты айтқанда оқиғаның өзіне қатысты тұсына келгенде әңгімені тоқтатуға әрекет жасайтыны мына сөздерінен көрінеді: X – *Ей, болды... н...й ...өздері немесе Болады ма? Мына жерде ұрыспай ? Жігітше !*

X-тің сөзіндегі «болды» етістігінің контексте иеленетін прагматикалық қызметі оның әңгімені әрі қарай өрістетпей, адресаттарды өз ырқына бағындару стратегиясын жүзеге асырып тұр. «Болды» етістігінің контекстегі семантикасы X-тің «көлікке оқ атылу» жағдайын талқылауға құлықсыздығын, сол әңгіменің тереңдеуін қаламайтынын көрсетеді. Яғни, X сөзінде қазіргі лингвопрагматикалық зерттеулерде көрсетілгендей оның «айқын және жасырын коммуникативтік ниеті мен мақсаттары, сөйлеу стратегиялары мен мінез-құлқы туралы мәліметтер, сондай-ақ адресатқа ықпал ету тактикасы» (Глушак, 2010: 215) қамтылған.

Қорыта келгенде, сот істерін жүргізу барысында туындайтын жоғарыдағыдай лингвистикалық мәселелердің объективті шешім табуы мамандар тарапынан жан жақты әрі тыңғылықты зерттеудің қажеттілігін көрсетті. Алынған нәтижелер қылмыстық іс нысанындағы фонограмманы зерттеу үдерісінде формасы бірдей, алайда интонацияның қойылуы, дауыстың қарқындылығы, созылыңқылығы сияқты просодиялық кешеннің ерекшелігіне қарай әртүрлі мағыналарды білдіру мүмкіндігіне ие омофон синтаксистік конструкциялар мәселесіне келгенде сөйлеуші субъекті сөзіндегі заңдылықты, табиғи паузалар және сөйлеуші субъектінің коммуникативтік ниеті мен мақсатына қарай орын алатын алдамшы паузаны өзара ажыратудың маңыздылығы анықталды. Субъектінің сөйлеу ағынындағы паузаның сол тіл табиғаты мен ережесіне сәйкес заңдылықты я алдамшы пауза екенін ажырату қиындық тудырған жағдайда тұлғаның фонограммадағы барлық сөздерінің лингвопрагматикалық талдауы қажет етіледі.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің 2023-2025 жж. гранттық қаржыландыруындағы № AP19677520 «Қазақтілді масс-медиадағы конфликтогенді мәтіндер: тілдік құқықбұзушылықтың сот-лингвистикалық параметрлері» атты ғылыми жоба негізінде жарияланды.

Әдебиеттер

- Апресян Ю.Д. (1995) Избранные труды: Интегральное описание и системная лексикография. Т.2. – М.: Языки рус.культуры, 1995. – 545 с.
- Арутюнова Н.Д. (1992) Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис. – М.: Наука, 1992. – 281 с.
- Базарбаева З. М. (2008) Казахская интонация /. - Алматы : Дайк-пресс, 2008. – 281
- Вендлер З. (1985) Иллокутивное самоубийство // НЗЛ. Вып. XVI: Лингвистическая прагматика. – М., 1985. – с. 238 -250.
- Гак В.Г. (1998) Языковые преобразования. М.: Школа Языки русской культуры, 1998. 768 с.
- Галышина Е. И. (2014) СУДЕБНАЯ ФОНОСКОПИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА: ПРОБЛЕМЫ ДИАГНОСТИКИ АУТЕНТИЧНОСТИ ФОНОГРАММ // Вестник университета им. О.Е. Кутафина (МГЮА), №3, 2014, 15 – 26 стр
- Глушак В.М. (2010) Лингвопрагматический аспект речевого поведения коммуникантов в ситуациях повседневного общения: на материале немецкого языка // Дисс. На соискание ученой степени док.филол.н. – М., 2010. – 430 стр. <https://www.dissercat.com/content/lingvopragsmaticheskii-aspekt-rechevogo-povedeniya-kommunikantov-v-situatsiyakh-povsednevnogo>
- Григорьева В.С. (2007) Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты: монография. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн.ун-та, 2007. – 288 с.
- Жүнісбек Ә. (2009) Қазақ фонетикасы. А.: Арыс, 2009.-334 б.
- Мур Дж. Э. (1999) Природа моральной философии / Предисл. А. Ф. Грязнова и Л. В. Коноваловой; Пер. с англ., сост. и прим. Л. В. Коноваловой. — М.: Республика, 1999. — 351 с.

- Мустайоки А. (2006) Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам. – М.: Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
- Ормаханова Е. Н. (2015) Роль паузы как функционального компонента интонации в телевизионном дискурсе // Евразийский Союз Ученых — публикация научных статей в ежемесячном научном журнале. Филологические науки. Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) # 4 (13), 2015. 109 – 113 с.
- Рогожников Т.М., Салихова Э.А. (2019) Лингвистические и психолингвистические признаки креолизованного конфликтного текста: технология выявления и описание // Евразийская адвокатура EURASIAN ADVOCACY 1(38) 2019; 26 – 38 стр
- Фромкин В., Родман Р., Хайамс Н. (2018) Тіл біліміне кіріспе, 10-басылым, Халықаралық басылым. Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 608 бет.
- Шпомер Е. А. (2013) Коммуникативные стратегии и тактики как фактор эффективной коммуникации // Вестник Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова. 2013. 109 – 113 с.

References

- Apresyan YU.D. (1995) Izbrannye trudy: Integral'noe opisanie i sistemnaya leksikografiya. [Selected works: Integral description and system lexicography] T.2. – М.: YAzyki rus.kul'tury, 1995. – 545 s. (in Russian)
- Arutyunova N.D. (1992) Chelovecheskii faktor v yazyke: Kommunikaciya, modal'nost', deiksis [The human factor in language: Communication, modality, deixis] – М.: Nauka, 1992. – 281 s. (in Russian)
- Bazarbaeva Z. M. (2008) Kazahskaya intonaciya [Kazakh intonation] /. - Almaty : Daik-press, 2008. – 281
- Vendler Z. (1985) Illokutivnoe samoubiistvo [Illocutionary suicide] // NZL. Vyp. XVI: Lingvisticheskaya pragmatika. – М., 1985. – s. 238 -250. (in Russian)
- Gak V.G. (1998) Yazykovye preobrazovaniya. [Language conversions] М.: SHkola YAzyki russkoi kul'tury, 1998. 768 s. (in Russian)
- Galyashina E. I. (2014) SUDEBNAYA FONOSKOPICHESKAYA EKSPERTIZA: PROBLEMY DIAGNOSTIKI AUTENTICHNOSTI FONOGRAMM [FORENSIC PHONOSCOPE EXAMINATION: PROBLEMS OF DIAGNOSIS OF PHONOGRAM AUTHENTICITY] // Vestnik universiteta im. O.E. Kutafina (MGYUA), №3, 2014, 15 – 26 str (in Russian)
- Glushak V.M. (2010) Lingvopragmaticheskii aspekt rechevogo povedeniya kommunikantov v situatsiyah povsednevnogo obscheniya: na materiale nemeckogo yazyka [Linguopragmatic aspect of the speech behavior of communicants in situations of everyday communication: based on the material of the German language] // Diss. Na soiskanie uchenoi stepeni dok.filol.n. – М., 2010. – 430 str. (in Russian) <https://www.dissercat.com/content/lingvopragmaticheskii-aspekt-rechevogo-povedeniya-kommunikantov-v-situatsiyakh-povsednevnogo>
- Grigor'eva V.S. (2007) Diskurs kak element kommunikativnogo processa: pragmalingvisticheskii i kognitivnyi aspekty: monografiya. [Discourse as an element of the communicative process: pragmalinguistic and cognitive aspects: monograph] – Тамбов: Izd-vo Tamb. gos. tehn.un-ta, 2007. – 288 s. (in Russian)
- Junisbek A. (2009) Qazaq fonetikasy. [Kazakh phonetics] А.: Arys, 2009.-334 b. (in Kazakh)
- Mur Dj. E. (1999) Priroda moral'noi filosofii [The Nature of Moral Philosophy] / Predisl. A. F. Gryaznova i L. V. Konovalovoi; Per. s angl., sost. i prim. L. V. Konovalovoi. — М.: Respublika, 1999. — 351 s. (in Russian)
- Mustaioki A. (2006) Teoriya funktsional'nogo sintaksisa: ot semanticheskikh struktur k yazykovym sredstvam. – М.: YAzyki slavyanskoi kul'tury, 2006. – 512 s. (in Russian)
- Ormahanova E. N. (2015) Rol' pauzy kak funktsional'nogo komponenta intonatsii v televizionnom diskurse [The role of pause as a functional component of intonation in television discourse] // Evraziiskii Soyuz Uchenyh — publikaciya nauchnyh statei v ejemesyachnom nauchnom jurnale. Filologicheskie nauki. Evraziiskii Soyuz Uchenyh (ESU) # 4 (13), 2015. 109 – 113 s. (in Russian)
- Rogojnikova T.M., Salihova E.A. (2019) Lingvisticheskie i psiholingvisticheskie priznaki kreolizovannogo konfliktogennogo teksta: tehnologiya vyyavleniya i opisanie [Linguistic and psycholinguistic features of a creolized conflict-generating text: identification technology and description] // Evraziiskaya advokatura EURASIAN ADVOCACY 1(38) 2019; 26 – 38 str (in Russian)
- Fromkin V., Rodman R., Haiams N. (2018) Til bilimine kirispе, 10-basylym, Halykaralyk basylym. [Introduction to Linguistics, 10th Edition, International Edition] Almaty: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 608 бет. (in Kazakh)
- Shpomer E. A. (2013) Kommunikativnye strategii i taktiki kak faktor effektivnoi kommunikatsii [Communication strategies and tactics as a factor in effective communication] // Vestnik Hakasskogo gosudarstvennogo universiteta im. N. F. Katanova. 2013. 109 – 113 s. (in Russian)